

Oponentský posudok na habilitačnú prácu Mgr. Martina Schmidta, PhD.
Modality, významy a zákony prírody

Téma modalít patrí medzi tradičné výskumné problémy ako vo filozofii jazyka, tak aj v metafyzike a v iných filozofických disciplínach. Jej história je síce úctyhodná a siaha až do antiky, no s rozvojom modernej logiky a s vynájdением nových modelovacích prostriedkov dostala nový impulz a v súčasnosti patrí medzi kľúčové témy analyticky zameranej filozofie. Vzhľadom na intenzívny záujem množstva filozofov o túto tému a šírku a hĺbku ich prieniku do problematiky sa môže zdať, že priestor na nový autorský vklad do bádania v tejto oblasti je už vyčerpaný. Habilitačná práca Mgr. Martina Schmidta, PhD. však dokazuje, že tak to nie je, pretože poukazuje na viaceré otvorené kontroverzie.

V habilitačnej práci sa problematika modalít tematizuje na základe využitia niektorých dištinkcií, ktoré majú tradičnú aj modernú podobu. Do diskusie tak vstupuje rozdiel medzi logickými a metafyzickými modalitami, ktorý je jadrom habilitantovho záujmu, rozdiely medzi racionalizmom a empiricizmom a medzi internalizmom a externalizmom, ktoré predstavujú základné teoretické rámce vedenia diskusie, a rozdiel medzi intenziou a extenziou, ktorý je zase základným pojmovým prostriedkom jednotlivých autorových explikácií. Autor tieto dištinkcie rozličnými spôsobmi kombinuje, no nie všetky takéto kombinácie sú podľa môjho názoru neproblematické a jasné, ako sa neskôr pokúsím ukázať.

Habilitačná práca pozostáva zo štyroch hlavných kapitol, ktoré na seba prirodzene nadväzujú a tvoria kompaktný celok, hoci sa tak nemusí na prvý pohľad zdať. V prvej kapitole sa autor venuje sémantickému internalizmu s externalizmom, teda rámcovým koncepciám významu jazykových výrazov, pričom rozdiel medzi nimi charakterizuje prostredníctvom toho, do akej miery mimojazykové faktory vstupujú do determinácie významu. Presnejšie povedané, kým externalisti podľa autora zastávajú pozíciu, podľa ktorej na identifikáciu intenzie výrazu nestačia naše kognitívne schopnosti, ale musíme vstúpiť aj do kauzálneho vzťahu s externým prostredím (s. 12), v prípade internalistov sa takýto zásah externého prostredia nevyžaduje.

Druhá kapitola sa venuje problematike modalít v logickom a metafyzickom chápaní. Opäť na báze rozdielu medzi empiricizmom a racionalizmom autor prezentuje rôzne podoby modálneho monizmu. Jedna verzia je empiristická, podľa ktorej logický priestor je limitovaný faktickými – empiricky podmienenými – črtami sveta, kým druhá verzia je racionalistická, podľa ktorej zase logický priestor takto limitovaný nie je, ale jeho hranice sú určené len splnením podmienky logickej konzistentnosti. V záujme lepšieho uchopenia tohto rozdielu autor predstavuje koncepciu kontrafaktuálnych svetov a kontraaktuálnych svetov. Priestor len metafyzických modalít je určený vzhľadom na kontrafaktuálne možné svety, v ktorých sa rešpektujú určité obmedzenia stanovené naším svetom (napríklad prírodnými zákonmi), kým priestor logických modalít je určený vzhľadom na kontraaktuálne možné svety, v ktorých takéto obmedzenia nenastávajú.

V tretej kapitole sa diskutuje o zákonoch prírody, čo je dôležitá a relevantná téma najmä v súvislosti s problémom, ako jednoznačne a neproblematicky vymedziť metafyzické modalitty. Autor preto ukazuje, že ak metafyzické modalitty naviažeme na nomologickú možnosť, dostaneme taký pojem metafyzickej možnosti, s ktorým sa dá úspešne pracovať (kým iné možné vymedzenia – napríklad tie, opierajúce sa o aristotelovské podstaty – nemusia byť

vôbec jasné). V tejto kapitole sa predstavuje niekoľko možných chápaní zákonov prírody, pričom sa opäť hľadajú súvislosti medzi týmito chápaniami a racionalistickým, resp. empiristickým prístupom k modalitám.

Vo štvrtej kapitole prechádzame k dvojdimenzionálnej sémantike a tým aj k modálnemu dualizmu. Habilitant analyzuje možnosti dvojdimenzionálnej sémantiky v racionalistickom aj v empiristickom chápaní v súvislosti s tým, či je tento sémantický rámec schopný spojiť v sebe logické aj metafyzické modalities. Ukazuje, že takáto verzia dvojdimenzionálnej sémantiky existuje, no sú aj také verzie, ktoré vedú k modálnemu monizmu. Túto kapitolu treba považovať za kľúčovú v celej habilitačnej práci, pričom úvahy v predošlých kapitolách v podstate predstavujú prípravné práce. Aj preto originálnosť autorovho prístupu treba posudzovať predovšetkým z perspektívy tejto kapitoly. Osobne sa domnievam, že najmä v konceptuálnych vyjasneniach, ale aj v kritickom prístupe k verziám dvojdimenzionálnej sémantiky je originálny prínos habilitanta nesporný.

Hoci práca nie je svojím rozsahom objemná, vo svojom obsahu ponúka viacero podnetov na diskusiu a na ďalšie rozvíjanie problematiky, čo možno hodnotiť pozitívne. Moje nasledujúce poznámky majú byť príspevkom k tejto diskusii a hoci z nich bude zrejmé, že nie vždy sa s habilitantom zhodnem, kritiku nemožno vnímať ako poukaz na chyby.

Po prvé, uvedená charakteristika rozdielu medzi internalizmom a externalizmom nie je podľa mňa dostatočne výstižná. Rozdiel medzi nimi nespočíva v tom, ako sa identifikuje intenzia výrazu, ale v tom, či do determinácie toho, o čom hovoríme, a toho, čo o tom hovoríme, vstupujú výlučne naše internalizované identifikačné procedúry (internalizmus) alebo či to závisí aj od faktorov, ktoré sú externé vo vzťahu k obsahu našich myslí (externalizmus). Inými slovami, rozdiel je v tom, ako sa determinuje extenzia (hoci si myslím, že používanie pojmov intenzia a extenzia nie je v tejto súvislosti príliš šťastné).

Po druhé, úvahy v práci sú rámcované rozdielom medzi racionalizmom a empiricizmom. Na druhej strane diskusia o sémantike je rámcovaná rozdielom medzi internalizmom a externalizmom. Uvítal by som v práci podrobnejšie vysvetlenie súvislostí a rozdielov medzi týmito dištinkciami. Z niektorých formulácií by sa mohlo zdať, že internalizmus je špecifická verzia racionalizmu aplikovaná na významy, kým externalizmus je zase verzia empiricizmu. Ak by to však malo byť takto, ide podľa mňa o omyl, pretože internalizácia identifikačných procedúr môže byť – a spravidla aj je – podmienená empirickými postupmi a aposteriornymi poznatkami. To znamená, že zdroj našej znalosti identifikačných procedúr môže byť ten istý bez ohľadu na to, či to posudzujeme z pozície internalizmu alebo externalizmu. Ak táto úvaha je z pohľadu autorových zámerov nesprávna, bolo by namieste objasnenie vzťahu medzi spomenutými rozlíšeniami.

Po tretie, ako som naznačil v prvej pripomienke, domnievam sa, že používanie termínov „intenzia“ a „extenzia“ v úvahách o sémantickom obsahu nie je v práci neproblematické. Ide totiž o termíny, ktoré majú pomerne bohatú tradíciu a používajú sa značne rozdielnym spôsobom. A tak sa stane, že buď sa v práci každý z nich musí používať v rôznych významoch (vďaka čomu práca trpí ekvivokáciou), alebo sa používa v tom istom význame (a potom sú v práci nekorektnosti). Dovolím si len jednu ilustráciu. Uvedené termíny autor používa napríklad v súvislosti s Fregeho sémantikou, v ktorej sa odlišujú zmysly a denotáty výrazov. Na s. 13 autor naznačí, že zmysly sú intenziami a denotáty extenziami. To však nie je v poriadku.

Ak sa totiž tieto termíny chápu v modernom zmysle, aký nadobudli v sémantike možných svetov, v ktorej intenzie sú určité funkcie definované na možných svetoch a extenzie hodnoty týchto funkcií pre argumenty, problém je v tom, že Fregeho sémantika nie je prípadom sémantiky možných svetov. Ak sa tieto termíny chápu v tradičnom (fakticky stredovekom) význame, tak intenzie sú obsahmi pojmov a extenzie ich rozsahmi. Frege v určitých prípadoch pracoval s týmito kategóriami, ale nie tak, žeby extenzie stotožnil s denotátmi a intenzie so zmyslami – podľa neho denotáty niektorých výrazov (všeobecných termínov) sú intenzie v uvedenom chápaní a extenzie sa nachádzajú v oblasti mimo sémantiky (takže nie sú prítomné v sémantickom trojuholníku).

Po štvrté, jedným z kľúčových príkladov, pomocou ktorého autor predstavuje logické a metafyzické modality, je teoretická identita medzi vodou a H_2O . Z hľadiska logických modalít by malo byť možné, že voda nie je H_2O , kým z hľadiska metafyzických modalít by to možné nemalo byť. Tieto úvahy však trpia viacerými nejasnosťami. Autor postuluje súvislosti medzi tým, či voda je alebo nie je nevyhnutne H_2O , tým, či sa pohybujeme v priestore určenom empiricizmom alebo racionalizmom, tým, či pracujeme s metafyzickými alebo logickými modalitami, a tým, či sa nachádzame v kontrafaktuálnych alebo kontraaktuálnych možných svetoch. Takéto súvislosti však vôbec nemusia platiť, ak si uvedomíme niektoré kľúčové skutočnosti. V prvom rade treba rozhodnúť, či teoretická identita „Voda = H_2O “ je skutočne identita. Ak ide o identitu, tak v prípade, že je pravdivá, nemôže nebyť pravdivá – veď ak objekt je totožný sám so sebou, nemôže prestať byť totožný sám so sebou a byť totožný s niečím iným. V tomto zmysle by úvahy o tom, že by voda mohla nebyť H_2O , sú bezpredmetné. Zmysluplné by boli len vtedy, ak by išlo o identitu v pravom zmysle slova. Zároveň dodávam, že kľúčoví autori v tejto debata (Kripke, Putnam a iní) ju za pravú identitu považujú. V druhom rade si treba uvedomiť, čoho sa táto identita týka. Ak sa týka chemickej látky voda, ide o niečo iné ako v prípade, že by sa týkala tekutiny, ktorú bežne pijeme a ktorá sa nachádza v riekach atď. Ak chemická látka voda fakticky má štruktúru H_2O , musí to tak byť nevyhnutne, pretože látka s inou štruktúrou je iná chemická látka. Nemá zmysel uvažovať o tom, či nejaká molekula vody (ako chemickej látky) by mohla zostať *tou istou* molekulou, len by mala iné pomery vodíka a kyslíka a pod. Pomery medzi prvkami sú definičnými črtami danej molekuly a akákoľvek zmena znamená zánik tejto molekuly. Ak budeme brať do úvahy látku, ktorú pijeme, dostaneme sa do inej oblasti. Tekutina, ktorú nazývame vodou a ktorú pijeme, nemusí byť nevyhnutne H_2O , a to v tom zmysle, že hlavnou zložkou toho, čo pijeme, by mohla byť iná chemická látka. Voda ako tekutina, ktorú pijeme, by mohla nebyť H_2O , no potom „Voda = H_2O “ nie je skutočná identita, ale len maskovaná predikácia, ktorá je nepravdivá, ak podstatnú zložku vody tvorí iná chemická látka. Vzhľadom na tieto skutočnosti je podľa mňa zavádzajúce tvrdiť napríklad to, že metafyzicky nie je možné, aby voda bola niečo iné ako H_2O , kým logicky to možné je. Problém je v tom, že ak to tak má byť, tak termín „voda“ sa tu používa v dvoch rôznych zmysloch, čo nijako nesúvisí s modalitami. Podobne je podľa mňa zavádzajúce zakomponovať do týchto úvah rozdiel medzi empiricizmom a racionalizmom. To, že chemická látka má určitú štruktúru, je empirické zistenie (bez ohľadu na to, že daná teoretická identita je nevyhnutná), a nie je prípustné to, aby sme racionálnou úvahou vymysleli možnosť, podľa ktorej by to tak mohlo nebyť.

Na záver – po piate – si dovoľím všeobecné konštatovanie, že podľa môjho názoru prístup k otázke modalít cez prizmu dichotómie medzi racionalizmom a empiricizmom nie je šťastný. Racionalizmus a empiricizmus chápem ako doktríny, ktoré sa primárne týkajú zdrojov poznania. Znalosť modálnych faktov – toho, čo je nevyhnutné, možné, resp. nemožné – sa

neodvíja od toho, či sa k nim dopracujeme jedným alebo druhým spôsobom. Ved' fakticky empirickým spôsobom môžeme spoznať len to, čo je skutočné. To, čo je len možné či nevyhnutné, presahuje rámec skutočnosti, a teda pri akomkoľvek poznaní modálnych faktov presahujeme sféru empirie a dostávame sa do oblasti racionálnej špekulácie. To znamená, že do spoznávania modalít musia vstupovať obidva zdroje poznania. A to platí nezávisle od toho, či ide o logické alebo metafyzické modality.

Ako som naznačil, uvedené poznámky treba chápať ako príspevok do diskusie na témy, ktorých sa týka habilitačná práca. Napriek tomu, že sa názorovo s habilitantom v niektorých veciach nezhodnem, považujem jeho prácu za prínosné skúmanie problematiky modalít, na ktoré je možné produktívne nadviazať. Vzhľadom na to odporúčam prijať posudzovanú habilitačnú prácu na obhajobu a po jej úspešnom završení odporúčam, aby Mgr. Martinovi Schmidtovi, PhD. bol udelený vedecko-pedagogický titul docent v študijnom odbore systematická filozofia.

V Bratislave 2. 9. 2019

prof. Mgr. Marián Zouhar, PhD.